

Skutočný príbeh
o obdivuhodnom hrdinstve
počas druhej svetovej vojny

IKAR

SVETLO V ÚKRYTE

Každé zaklopanie na dvere
môže znamenať koniec

SHARON CAMERON

SHARON
CAMERON

SVETLO

V

ÚKRYTE

Preložila Diana Ghaniová

 IKAR

Sharon Cameron
THE LIGHT IN HIDDEN PLACES

Copyright © 2020 by Sharon Cameron.

All rights reserved.

Published by arrangement with Scholastic Inc.,

557 Broadway, New York, NY 10012, USA

Photos courtesy of Edward Burzminski

Translation © 2022 by Diana Ghaniová

Author photo by Rusty Russell

Jacket image © 2020 by Larry Rostant

Jacket design by Elizabeth B. Parisi

Slovak edition © 2022 by IKAR, a.s.

ISBN 978-80-551-8536-1

Román založený na skutočnom príbehu
Stefanie Podgórskej

Tento príbeh je inšpirovaný skutočnými udalosťami a postavami, ale ide o historický román. Autorka sa snažila čo najvernejšie zobraziť ľudí, miesta a udalosti, no viaceré prvky pozmenila. Niektoré mená boli zmenené v záujme zachovania súkromia.

Venujem Helene, Malgosii, Edovi, Lori a Mii

*Na pamiatku Izaaca, Ley, Izydora a Ernestyny Diamantovcov
a všetkých Židov a Poliakov z Przemysla,
ktorí prišli o život pre nenávisť*

1

Przemyśl, Poľsko November 1942

Niekto je vonku. V temnote.
Otvorím oči.
Tma je rovnaká ako vždy. Ako prázdna strana. Cítim pach kapusty, ktorú varila Emilika dve poschodia pod nami. Počujem dych svojej spiacej sestry. Temnota sa však aj zmenila. Je v nej ozvena. Zvuk, ktorý moje uši nezachytili.

Niekto je tu. Už som hore.

Ticho odhrniem prikrývku, započúvam sa a spustím nohy na zem. Postelná pružina hlasno zavzrga. Znie to ako výstrel.

Sestra vydýchne, ale nezobudí sa.

Ak tu niekto je, nie je v tejto izbe.

Bosá po špičkách prejdem po drevenej dlážke a prstom sa dotknem okraja koberčeka, ktorý som pribila na okno.

Pouličné lampy svietia a zľadovatený sneh sa vo vzduchu jagá ako prach. Chodník pred naším domom je prázdny, okná na druhej strane ulice sú ako rady mŕtvych očí zastreté tmavými závesmi, šatami a koberčekmi. Rovnako ako moje.

V Przemysli je svetlo ako plagát so sladkosťami. A nie je múdre vystavovať plagáty, ktoré prezrádzajú, kde sú sladkosti.

Pustím koberček, podídem k dverám a pritisnem ucho na drevo. Potom zvrtnem kľúč v zámke. Prázdna chodba za našou izbou vedie k ďalším prázdnyim izbám v prázdnom byte. Tak by to malo byť. Všetko je, ako má byť.

Odzrazu ticho pretne zvuk. Hlasnejší ako výstrel. V hrudi mi ako granát vybuchne strach. Zvuk, čo som nezachytila, poznám.

Niektó klope na vchodové dvere. Vedia to. Vedia to. Vedia to.

Tie slová mi dunia v krvi.

Zavrzga ďalšia pružina a cítim, že Helena zastala za mnou.

Nepovie ani slovo. Má šesť rokov a nemusím jej vravieť, že teraz nie je čas na otázky.

Klopanie sa ozve znova, tentoraz hlasnejšie. Niektó šepká cez škáry.

„Stefania?“

Je to trik. Gestapo chce, aby som otvorila dvere bez veľkého rozruchu. Aby ich nemuseli vylomiť. Aby mali pekný nepoškvrnený byt pre nejakého milého nemeckého dôstojníka a jeho manželku s čistými vlasmi a so zaštopkanými pančuchami, ktorá poctivo dodržiava zákony.

Možno to znamená, že nás zastrelia vonku ako pána Schwarzera. Znova sa ozve šepot.

„Otvor dvere! Fusia!“

Gestapo ma pod týmto menom nepozná.

Utekám k dverám s vystretými rukami a už hľadám nedávno opravenú zámku. Viem, že to nie je on. Určite

to nie je on. Predsa však nešikovne odomknem a otvorím dvere dokorán.

Helena zhíkne. Alebo možno zhíknem ja. Lebo holá žiarovka na chodbe mi ukázala, že to naozaj nie je on. Vôbec to nie je ten, koho som očakávala.

„Max!“ zašepkám.

2

1936

Môj život pred príchodom do Przemysla bol plný sliepok. A koní. Čistého vzduchu, stromov, rozľahlých hnedých polí a zvlnených kopcov, ktoré vyzerali ako pokrčená prikrývka. Na jar a na jeseň som utekala do školy po kľukatých cestách, a keď bol sneh príliš hlboký, jedávala som *žurek* s chlebom v našej vykúrenej kuchyni. V nedeľu som sa vždy, bez ohľadu na sneh, odviezla na omšu do dediny Bircza na voze s bratmi a so sestrami, ktorých bolo napokon osem. Mala som dokonalé detstvo.

A neznášala som ho. Chliev smrdel, latrína a odpadová jama tiež, slnko pražilo a ľudia hrdlačili na poliach. Neznášala som kopy hnoja naschvál ukryté v tráve, takže som si vždy zaprasila topánky. Matkine červené ruky po tom, ako vydrhla bielizeň alebo pomohla ďalšej žene porodiť dieťa. Neznášala som to ustavičné otravné kotkodákanie našich sliepok. Nikdy neprestali. Bola som presvedčená, že ani nespia. Teda okrem kohúta, ktorý bol šibnutý, lebo namiesto na slnko znova a znova kikiríkal na mesiac.

Neprekážalo mi, keď som tie sliepky musela oškľbať.

Prvý pokus o útek som podnikla ako jedenásťročná. Mama ma vzala poštovým vozom za mojimi dvomi dospelými sestrami, ktoré si našli prácu v meste. Mal to byť darček na narodeniny, ktoré som mala cez veľkonočné sviatky. Všetci deviati sme mali narodeniny cez veľkonočné sviatky – prinajmenšom vtedy sme ich oslavovali. Mama nemala čas pamätať si naše ozajstné dátumy narodenia. Ani naše ozajstné mená. Mňa nikdy neoslovovala Stefania. Bola som Stefi. Alebo Stefusia. Alebo Stefuška. Väčšinou len Fusia.

Keby som mala deväť detí, ani ja by som si nepamätala ich mená. Mama zaplatila pohoničovi a chytila ma za obe ruky. Pokožku mala suchú a drsnú. Väčšinou sa o mňa dobre starala, rovnako ako otec, kým ešte žil. Starali sa o nás všetkých, ale nechcela som ju držať za ruku.

Teraz mi tie ruky občas chýbajú.

Celou cestou do Przemysla som sa natáhovala, mrvila a celkom som zabudla na trápnosť spojenú s držaním sa za ruky. Vozy hrkotali po dlažbových kockách, klaksóny áut blačali ako ovce. Vlak vypustil paru do neba. Hlasy sedliáčok, čo na námestí vykrikovali ceny svojich tovarov, boli oveľa príjemnejšie ako sliepky. Bola to hudba. Ako dychovka. Symfónia.

Šli sme na nákup do stánkov pod holým nebom a obchodov so sklenenými výkladmi. Šaty pre mamu, topánky pre mňa a čepiec pre malú Helenu. Prstami som prechádzala po červených hodvábnych stuhách a lesklom striebornom obale čokoládovej tyčinky. Sestry nám pripravili výnimočný obed, čo znamenalo, že mäso bolo z konzervy namiesto z bitúnka. Jedli sme na čistom obruse v byte na treťom poschodí, v ktorom spolu bývali. Mama fučala, kým sme sa tam vyštverali,

no ja som mala chuť zbehnúť nadol, len aby som mohla vyjsť nahor ešte raz.

Mama a sestry chlipkali čaj, zatiaľ čo ja som pritís-kala nos na sklo a vpíjala sa do diania na ulici. Keď nastal čas odísť, rozplakala som sa. Prosila som. Dupala som nohami. Vyhrážala som sa a žobronila, aby ma tam nechala. Budem spať na dlážke. Budem spať pod schodmi. Sestrám nebudem prekážať. Nebudem spôsobovať problémy. Ibaže ja som spôsobovala samé problémy. Mama ma drsnými rukami nasilu posadila do poštového voza.

Ubehlo osemnásť mesiacov, kým mi dovolila vrátiť sa tam. Keď ma tentoraz obklopil ruch Przemysła, mala som už skoro trinásť. Bola som staršia. Múdrejšia. Šaty mi boli na prsiach úzke. A vedela som hrať maminu hru. Šeptom som sa dohovárala so sestrami, povzbudená listom, čo som im poslala mesiac predtým. Po obede som si utrela kútiky úst, prekrížila nohy, popíjala čaj a počúvala, kým mama rozprávala. A keď bol už takmer čas nasadnúť do voza, oznámila som jej, že ja nejdem.

Mama ma prosila. Žobronila. Dokonca aj trocha plakala. Nedupala nohami. Povedala som jej, že Marysia má pre mňa prácu. „Je to tak, mama,“ prisvedčila Marysia. „Pani Diamantová hľadá dievča. Je to len niekoľko blokov odtiaľto.“ Angia mi ustlala za pohovkou. „Dve prikrývky, mama. A omša každý týždeň,“ dodala Angia. Vysvetlila som, že časť mzdy budem odovzdávať sestram, aby ma mohli živiť. Ešte viac budem posilať domov na farmu, aby mama mohla zaplatiť ďalšieho robotníka. Alebo kúpiť viac sliepok. „Nebola by to pre teba veľká pomoc, mama?“ usmiala sa Marysia.

„Fusia, ale čo tvoje vzdelanie?“ váhala mama.

Uhladila som si šaty.

„Przemyśl bude moja škola, mama.“ Na poštový voz nasadla bezo mňa.

Cestou do práce v obchode Diamantovcov som prvý deň veselo poskakovala. Vystrašila som krdeľ holubov, nakúpala do uličiek medzi budovami, zadívala som sa do výkladu fotoslužby a pohrala som sa s túlavou mačkou. Vzduchom sa rozliehali zvony katedrály a obloha bola dokonale modrá.

Keď som otvorila dvere obchodu, rozozvučal sa oveľa menší zvonček a žena sediaca za pultom zdvihla zrak. Vzduch voňal ako čerstvý chlieb, jablká, baliaci papier a špagát. Za sklom som uvidela rady zabalených čokolád. Žena si ma premerala a ja som sa zahojdala na päťách. Zadok jej prevísal cez obe strany stoličky.

„Tak,“ ozvala sa. „Pozrime sa, čo mi prinieslo slnko. Ty budeš tá malá Podgórska. Ako sa voláš, *ketzele*?“

„Stefania.“ Nadchýnal ma zvuk môjho ozajstného mena.

„Ja som pani Diamantová. Vieš čítať, Stefania?“

„Áno, pani Diamantová.“

„Vieš písať?“

Prikývla som. Farma nebola až tak ďaleko od ostatného sveta.

„Dobre. Výborne. Prosím ťa, spočítaj tovar na poličkách.“

Odložila som si kabát a obed pozostávajúci z chleba a zo syra do kúta za pult a pani Diamantová mi podala

papier pripevnený na podložku, na ktorej bola priviazaná krátka ceruzka. Topánky mi hlasno klopkali na praskajúcej dlážke, čo znelo tak dôležito, až som sa musela usmiať. Zapisovala som stav zásob veľkými zreteľnými písmenami. Pani Diamantová niečo počítala vo svojej knihe a pozorovala ma. Keď som posunula fľašu minerálky, z druhej strany poličky na mňa hľadel pár hnedých očí.

„Vždy si spievaš pri počítaní?“ opýtal sa hlas. Chlapčenský. Hlboký.

Pritisla som si podložku na hrud' a očervenela som. Spievala som si. Pre seba. Ako malé decko.

Bola som ešte malá. Len som to vtedy nevedela.

Okolo očí medzi fľašami s vodou sa zjavili vrásky a potom tie oči zmizli. Zjavili sa nad poličkami, nakúkali ponad ne. Bol to vysoký chudý chlapec, akoby nedávno rýchlo vyrástol. Mal tmavé obočie a šticu kučeravých čiernych vlasov. Uškrnul sa.

„Pokračuj,“ vyzval ma. „Si moja ranná zábava. Ako sa voláš?“

„Stefania.“

Naklonil hlavu. „Tak ťa nikto nevolá, však?“

Nikto ma tak nevolal.

„Tak ako ťa volajú? Stefi?“

„Stefuška.“

Čakal.

„A Stefusia,“ dodala som. „Fusia. Ale bola by som radšej, keby...“

„Stefi, Stefuška, Stefusia, Fusia.“ Chlapec pokrútil hlavou. „Neskoro. Budeš Fusia. Zaspievaj mi ešte niečo, Fusia. *Mame* možno začne predávať lístky...“

„Izio!“ napomenula ho pani Diamantová zo stolič-

ky. „Daj tej malej pokoj, *bubbala*. Je to jej prvý deň. *Nemen deyn tukis tsu shule*.“

„*Mame...*“

„Chod' do školy!“

Pokrčil plecami a odbehol. Pridal sa k ďalším dvom chlapcom čakajúcim pri dverách obchodu. Jeden bol vyšší a druhý nižší, ale obaja mali rovnaké tmavé vlasy. Všetci traja boli starší ako ja. Bratia, pomyslela som si. Vedela som, akí sú bratia. Bratom netreba darovať vôbec nič.

Vrátila som sa k práci, odškrťovala som zásoby a hlasno som si pospevovala tango, ktoré mama vypínala, vždy keď išlo v rádiu. Čo znamenalo, že som si ho vypočula, vždy keď som mala možnosť.

*Tvoje slová ma vynášajú do búrkových mračien,
tvoj smiech je ako studená sprcha...*

Cítila som, že celá miestnosť stuhla od očakávania.

*Nechcem tvoje búrlivé slová.
Nechcem tvoj premočený smiech.
Chcem len, aby si šiel do...*

Posledné slovo pôvodného textu som nevyslovila. Nahradila som ho slovom „školy“. Spoza môjho chrbta sa ozval smiech a ja som premáhala úsmev, zatiaľ čo bratia štuchajúc jeden druhého vybehli z dverí a zvonček sa znova rozozvučal. Keď som ukradomky pozrela na pani Diamantovú, krútila hlavou, no okolo očí mala rovnaké vrásky ako jej syn.

Taký bol náš rituál. Izydor Diamant, známy skôr ako Izio, každé ráno strčil hlavu do obchodu a zvo-

lal: „Zaspievaj mi niečo, Fusia!“ a ja som si vymyslela bezočivý text, v ktorom som ho poslala kadeľahšie. Do týždňa ma každý na Mickiewiczovej ulici volal Fusia.

Naučila som sa mená ostatných bratov. Najmladší Henek sa o mňa vôbec nezaujímal a starší Max, ktorý bol už učeň, sa skôr usmieval, ako rozprával. Najstarší brat Chaim bol lekár a študoval v nejakom talianskom meste, o ktorom som v živote nepočula, jedna sestra bývala neďaleko Lvova a pán Diamant bol doma a liečil sa z niečoho, čo nejako súviselo s krvou. Dozvedela som sa, že v soboty nebudem pracovať, lebo Diamantovci sú Židia, a že pani Diamantová vie upiecť vynikajúcu bábovku. Zametala som dlážku, balila balíčky a utierala prach na poličkách. Pani Diamantová vravela, že sa učím rýchlo. Onedlho ma posielala vybavovať rôzne veci na trhovisko, kde prebiehali ozajstné obchody, a práve tam som bola svedkom prvej bitky. Bolo to koncom leta. Dvaja chlapci sa ťkli v špinavom jarku.

Nebolo to, ako keď sa do seba pustili moji bratia alebo spolužiaci v škole v Bircze. Toto bolo zlé.

Policajt zašliapol cigaretu na chodníku a nespúšťal z nich zrak. Napokon sa nejaký muž so zababranými nohavicami a zamasteným lícom predral húfom divákov a odtiahol oboch chlapcov od seba za goliere. Oboja na seba ešte vždy syčali a prskali ako mačky. Zatriasol tým vo svojej pravici, až sa mi zazdalo, že mu zadrkotali zuby.

„Čo je to s tebou, Oskar?“ vyštekol. „Prečo sa biješ na ulici ako zločinec?“

„Udrel ma,“ dostal zo seba Oskar.

„Ohohó, tak on ťa udrel? A udrel ťa za nič?“ Muž pozrel na druhého chlapca a diváci takisto.

Chlapec si vzal klobúk a utrel zakrvavený nos. „Nazval ma špinavým Židom.“

Muž pokrútil hlavou, potom znova potriasol Oskarom. „Čo je to s tebou? Pozri sa na toho chlapca...“ Ak sa Oskar vôbec zvládal pozrieť, tak nanajvýš zaškúliť. „Má ruky, nohy a krv v žilách. Prečo ťa trápi, že jeho rodina nasleduje Mojžiša? Teraz tomu chlapcovi podaj ruku. No tak! Skôr ako to poviem tvojej mame!“

Chlapci si podali ruky, aj keď sa pritom netváрили nadšene, a keď sa rozlúčili a ľudia sa začali rozchádzať, začula som, ako žena za mnou zamrmlala: „Špinavý Žid.“

Zohnala som slivky za dobrú cenu pre pani Diamantovú. Keď som vbehla do obchodu, vkĺzla som na toaletu a zadívala sa na seba do zrkadla. Dotkla som sa svojej tváre, pokožky na ramene a hnedých vlasov. Ľuďom sa ten chlapec nepozdával, lebo bol Žid. Môžu ma Diamantovci znenávidieť, lebo som katolíčka?

V to popoludnie som nahovorila pani Diamantovú, aby sa postavila zo stoličky a urobila niekoľko cvikov, čo som videla predvádzať študentov pred telocvičňou. Zopár čokolád v pekných obaloch popadalo z poličiek na dlážku, pani Diamantová sa smiala a utierala si záhyby na krku. „Občas, *ketzele*,“ – zistila som, že to znamená „mačiatko“ – „prinášaš slniečko, ktoré je poriadne horúce!“ Podala mi čokoládu a na mäkkej tvári sa jej zjavili jamky, keď si odbalila druhú.

V tej chvíli som pochopila, že pred mojím príchodom do obchodu bola pani Diamantová osamelá a teraz už nie je. Aj ja som bola osamelá na farme, ob-

klopená bratmi a sestrami s vlastnými životmi, matkou s priveľkým množstvom starostí a ohradou plnou sliepok. Ani ja som už nebola osamelá.

V tú nedeľu na omši s Angiou som poďakovala Bohu za Diamantovcov. Koniec koncov, Mojžiš bol aj v mojej Biblii a nepochybovala som, že Boh ich má rád.

Moje vzdelávanie sa začalo.

Izio ma naučil neslušné pesničky v jidiš a ja som sa rozhodla nenosiť do obchodu sendviče s mäsom z konzervy, aj keď pani Diamantová tvrdila, že jej to neprekáža. Keď prišla zima a začalo sa stmievať skôr, večerala som za rohom v byte Diamantovcov plnom takmer dospelých chlapcov, ktorí sa zhovárali o medicíne, zatiaľ čo pán Diamant sa vypytoval: „Čo je lepšie? Dobrá vojna alebo zlý mier?“ Počúvali sme ich argumenty, pán Diamant sedel a fajčil jednu cigaretu za druhou. Izio ma potom odprevadil domov hlbokým studeným snehom, pozláteným svetlom pouličných lúčok.

Pani Diamantová so mnou cvičila každé ráno. Musela si dať zúžiť šaty a ja som si musela dať svoje popustiť. Naučila som sa, ako sa usmievať na chlapcov, aby kúpili dve čokolády namiesto jednej, a ako sa usmiať ešte krajšie, keď mi potom jednu vložili do ruky.

Len čo sa ozval zvonček nado dvermi, vrátila som čokoládu naspäť na poličku a mince do pokladnice. Pani Diamantová sa na tom dobre zabávala. Natáčala som si vlasy a požičiavala sestrin rúž na pery. Hmkala som si, zatiaľ čo z rádia zaznievali správy, že Nemecko vpadlo do Československa. Keď Angia odišla do Krakova a Marysia si chcela prenajať byt na druhom konci mesta, pani Diamantová len mľaskla jazykom, prižmúrila oči a vyhlásila: „Tak budeš bývať s nami, *ketzele*.“

Diamantovci v byte nemali voľnú izbu, a tak mi jednu vytvorili na konci chodby. Mala som tam posteľ, stôl s lampou, nad ktorým viselo zrkadlo, a gaštanovohnedý záves natiahnutý od steny po stenu, aby som mala trocha súkromia. O jednu stenu som si oprela obraz Krista a Panny Márie a na stĺpik postele som si zavesila ruženec. Pani Diamantová mala pod mojou posteľou tajnú zásobu blín, lebo pán Diamant počas sviatku Jom kipur nejedával. Vo svetle lampy to tam vyzeralo ako v útulnej červenej nore.

V mojej nore však chýbalo okno, a tak som sa počas teplých nocí neraz vykradla do obývačky, kde bolo otvorené okno, aby sa vyvetral zatuchnutý dym. Sedávala som na parapete pri zhasnutých svetlách, s bosými nohami opretými o rám a počúvala vlaky, čo prichádzali na stanicu a odchádzali. Z jednej strany bol tichý spiaci byt, z druhej dlhý pád do mesta.

Vtedy som ešte netušila, že s temnotou prichádza strach.

Občas sa ku mne pridal Izio, rozvalil sa v kresle alebo si ľahol na koberec s rukami za hlavou. Šeptom mi rozprával o predmetoch na univerzite, o častiach sveta, ktoré túžil navštíviť (Palestína a Turecko), o častiach sveta, ktoré by som chcela navštíviť ja (Amerika). Chcel poznať môj názor na rôzne veci, napríklad či Hitler vpadne do Poľska. Vojny však neboli prvé, druhé ani tretie v rebríčku toho, na čo som v tie noci myslela.

Izio dovŕšil osemnásť rokov. Zmohutnel. Vyrástol. Jeho dlhé mihalnice vyzerali ako sadze rozmazané na viečkach.